

101-ы адрас

Увесну 2009-га мы сядзелі за круглым сталом у тэлестудыі Радыё Свабода ў Празе і абмяркоўвалі галоўныя тэмы тыдня, у ліку якіх быў ліст на блянку ЖРЭА з патрабаваньнем да арандатараў вызваліць памяшканьне на менскай вуліцы Варвашэні, 8, дзе пад бел-чырвона-белымі сьцягамі над уваходам месцілася сядзіба БНФ, верагодна, самае свабоднае беларускае месца за ўвесь час існаваньня незалежнай Рэспублікі Беларусь, і я спытаўся ва ўдзельніка той перадачы Вячаслава Ракіцкага — ці павесіць там калі-небудзь мэмарыяльную шыльду і дзе яшчэ, з пункту гледжаньня сучаснай гісторыі, варта было б павесіць, — і вось праз два гады карпатлівых пошукаў, працяглых спрэчак і нечаканых удакладненьняў вы трымаеце ў руках ягоны адказ на гэтае пытаньне.

Адказ поўны, але сьпіс не завершаны.

Вы самі можаце яго працягнуць.

І 101-ы адрас — гэта тое месца, дзе вы цяпер разгарнулі гэтую кнігу.

Аляксандар Лукашук,

Радыё Свабода

Першае публічнае калядаваньне ў савецкім Менску

Менск. Вуліца Карла Маркса, 36

У двары гэтага дому 25 сьнежня 1980 году сябры моладзевай суполкі «Беларуская сьпеўна-драматычная Майстроўня» наладзілі сьвяткаваньне Калядаў — першую ў найноўшай гісторыі Беларусі публічную нацыянальную акцыю. Адбылося сутыкненьне зь міліцыяй. З гэтай акцыі адкрыта пачаўся рух за адраджэньне незалежнасьці Беларусі

Сьнежань, 1980 год, савецкі Менск брэжнеўска-машэраўскай эпохі — шэры горад, пустыя крамы, замест рэжымы лёзунгі пра адзінства партыі і народу.

І раптам — карнавал!

Некалькі дзясяткаў маладых людзей з каляднай зоркай прайшлі па Ленінскім праспэктэ, мінулі тэатар імя Янкі Купалы і павярнулі на вуліцу Карла Маркса.

Адзінкавыя мінакі агаломшаныя. Што гэта? Якія Каляды ў савецкім горадзе? І тым ня меней шмат у каго спрацоўвала генэтычная памяць: людзі кідалі ў калядоўныя торбы пачастункі. Кульмінацыя адбылася ў двары дому, дзе жыў кумір патрыятычнай моладзі пісьменьнік Уладзімер Караткевіч. Моладзь паднялася на паверх, дзе жыў пісьменьнік. Пазванілі ў дзьверы. Узгадвае паэт, тады студэнт філялягічнага факультэту Беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэту **Сяржук Сокалаў-Воюш:**

«Караткевіч выйшаў да нас, мы пачалі сьпяваць. А ў гэты час у двор заехалі два міліцэйскія «казлы». Міліцыянты думалі, што нас няшмат, таму сталі казаць, каб выходзілі па адным. Калі ж убачылі, то нас так шмат, ужо ня ведалі, што з намі рабіць. А нашыя мастакі вырабілі перад тым значкі з каляднай зоркай, і цяпер пачалі прышпіляць ім гэтыя значкі, размаўляць зь імі. Тады капітан, які кіраваў міліцыянтамі, зьехаў з гэтымі дзвюма машынамі. Тыя з нас, што былі намерсе ў Караткевіча, працягвалі калядаваць. Караткевіч некалькі разоў выносіў нам і віно, і цукеркі. А калі Караткевіч даведаўся, што нас унізе спрабуюць забраць, ён патэлефанаваў Барадуліну. І яны пасля званілі ў менскія пастарункі, каб высветліць, куды нас забралі, як нас выцягнуць з гэтай сытуацыі. Але нас, на шчасьце, не забралі».

Моладзь, натхнёная разуменьнем жыхароў дому і даволі лёгкай перамогай над міліцыянтамі, кроцьць далей, на Цэнтральную плошчу. Письменьнік, тады студэнт факультэту журналістыкі **Сяргей Дубавец** памятае:

«Калі мы выйшлі з двара дому, дзе жыў Караткевіч, а таксама Адамчыкі, нас дагнаў Глобус (письменьнік Уладзімер Адамчык, сын письменніка Вячаслава Адамчыка – В.Р.) і перадаў, здаецца, пушку печыва са словамі «Гэта ад сям’і Адамчыкаў». Мы на дзіва шмат накалядавалі. І калі ішлі па Цэнтральнай плошчы зь мяхамі, поўнымі пачастункаў, сутыкнуліся зь міліцыяй. Мы якраз абмяркоўвалі, куды нам падацца, бо студэнты, ясна, галодныя людзі. Савецкі час – галодны час...»

Міліцыя выхапіць з натоўпу хоць кагосьці не змагла: калядоўнікі стаялі шчыльным гуртом. Забраць усіх ці то не змаглі, ці то пабаяліся. Калядоўнікі заскочылі ў тралейбус і паехалі калядаваць далей – у «мастакоўскі дом» на вуліцы Сурганова.

Удзельнікі Беларускай сьпеўна-драматычнай Майстроўні потым неаднаразова ладзілі Каляды, Гуканьні вясны, Купальлі ў Менску, Заслаўі, Вязынцы. Са сьпяваньня песень у Майстроўні нараджаўся заснаваны на фальклёры абрад, які выліваўся ў публічныя акцыі з палітычным сэнсам. Так пачынаўся рух за адраджэньне нацыянальнай памяці і гісторыі. Так з культуры нараджаўся рух за незалежнасьць і свабоду.

Беларуская сьпеўна-драматычная Майстроўня

Менск, вуліца Чырвонаармейская, 6

У гэтым доме, дзе месціўся філіялічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэту, з 1979 па 1983 год дзейнічала Беларуская сьпеўна-драматычная Майстроўня — першае ў найноўшай гісторыі моладзевае згуртаваньне, якое мела на мэце адраджэньне нацыянальнай культуры й выхаваньне нацыянальнай сьвядомасьці.

Майстроўня ўзьнікла зь сьброўства студэнтаў філфаку Вінцука Вячоркі, Сержука Сокалава-Воюша, студэнта журфаку Сяргея Дубаўца, іншых маладых людзей. Яны распрацоўвалі схемы працы дзеля нацыянальнага адраджэньня і вызваленьня Беларусі ад саветаў. Іхныя амбітныя мэты захапілі іншых студэнтаў Беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэту і Беларускага тэатральна-мастацкага інстытуту. Пазьней далучыліся да суполкі студэнты іншых навучальных установаў, асьпіранты, рабочыя.

З прыходам кампазытара Ларысы Сімаковіч згуртаваньне афармляецца ў Беларускаю сьпеўна-драматычную Майстроўню. Сябры згуртаваньня бачылі сябе пераемнікамі адраджэнскага руху ў Заходняй Бела-русі 1920-х гадоў. А назву прапанавала студэнтка філфаку **Ірына Марачкіна** (Крук):

«Пры канцы 1920-х гадоў у Заходняй Беларусі віравала

беларускае жыццё. У Вільні вельмі актыўна працавала Беларуска драматычная майстроўня. І з гэтай цікавай моладзевай арганізацыяй у кірунках дзейнасці мы супадалі. Гэтае незвычайнае слова «Майстроўня» вельмі дакладна адпавядала таму, як мы там сябе майстравалі, стваралі».

Майстроўцы адраджалі сьвяты традыцыйнага беларускага календара – Гуканьне вясны, Купальле. Гуканьне вясны ў Зялёным Лузе атрымала шырокі розгалас. Першая публічная акцыя – сьвяткаваньне Калядаў у 1980 годзе – адбылася з умяшаньнем міліцыі, але бяз арыштаў.

У 1980 годзе была пастаўленая народная драма «Цар Максымілян» у нацыяналістычнай рэдакцыі Ўладзіслава Галубка – мэтафарычны, выразна антытаталітарны твор. Успамінае **Вінцук Вячорка**:

«У «Цару Максыміяну» было некалькі калярытных эпізодаў, якія заўсёды ўспрымаліся глядачамі вельмі радасна. Прыкладам, калі Поп і Дзяк, увасобленья Дубаўцом і Сокалавым-Воюшам, вянчаюць Цара зь ягонаю новай жонкай. Відавочна, што за гэтым хавалася мэтафара панявольенья Беларусі фальшывай, мройлівай ідэалёгіяй. Цара граў Сяргей Запрудзкі, ягоную жонку – Алена Амельчыц (Анісім). «Вянчаюцца бацяны, акі бусялы» – гэтая фраза выклікала рогат у глядача».

Пазьней майстроўцы сталі ладзіць археалёгічна-архітэктурныя талокі па Беларусі. Талокі давалі магчымасьць легальна выяжджаць з моладзьдзю і адукоўваць яе нацыянальна й палітычна. У 1983 годзе пры

Майстроўні ўтварылася Таварыства беларускай школы зь Віктарам Івашкевічам на чале. З 1983 году Майстроўня зьбіралася ў Палацы культуры Беларускага савету прафсаюзаў. 13 чэрвеня 1984 году актывісты Майстроўні выйшлі на дэманстрацыю пратэсту супраць зносу будынку гарадскога тэатру на пляцы Волі ў Менску. Зразумела, несанкцыянаваную. Дэманстрантаў затрымала міліцыя. Далейшае існаваньне Майстроўні стала немагчымым. Пасьля спынення дзейнасьці Майстроўні яе актывісты стварылі ў Менску ў 1985–1986 гадох Клюб імя Ўладзімера Караткевіча, а ў 1987 годзе – клуб «Талака».

Найважнейшы вынік працы Майстроўні – нацыянальна сьведамыя людзі, якія сталі прафэсіяналамі ў розных галінах і палітычнымі лідэрамі дэмакратычных зьменаў.

Падпольныя зборкі «На паддашку»

Менск, праспэкт Незалежнасці, 18

«На паддашку» — тут у майстэрні мастака Яўгена Куліка з канца 1960-х і да канца 1980-х падпольна збіралася патрыятычная беларуская інтэлігенцыя, адраджалася нацыянальная культура, ладзіліся мастацкія ды асьветніцкія акцыі.

«На паддашку» — пад такім назовам у гісторыю незалежніцкага руху ўвайшла майстэрня мастака Яўгена Куліка ў Менску. Яна сапраўды месцілася пад дахам дому, з вокнаў якога быў відаць велізарны будынак КДБ. А таму трэба было захоўваць канспірацыю, — успамінае гісторык **Міхась Чарняўскі**:

«У нас быў умоўны знак. Калі там усё спакойна, калі нікога чужога няма, тады Яўген Кулік вешаў на вакно белы ручнік. І мы ўжо глядзелі: ага, ручнік ёсьць, значыць, можна заходзіць. Магчыма, часамі і стукачы заходзілі, але ў прынцыпе іх не было сярод нас».

На паддашку цягам 20 гадоў, з канца 1960-х, збіралася амаль уся нацыянальна арыентаваная беларуская інтэлігенцыя — пісьменьнікі, артысты, навукоўцы, у тым ліку і сябры гэтак званага акадэмічнага асяродку, разгромленага ўладамі. Касьцяк жа складалі мастакі.

Тут быў свайго кшталту клуб, дзе спрачаліся пра адраджэньне нацыянальнай гісторыі й культуры, пра

мастацтва і цензуру, тут нараджаліся ідэі асьветніцкіх акцыяў, якія самі тутэйшыя заўсёднікі пасля і ажыццяўлялі.

2000 годзе ў інтэрвію газэце «Наша ніва» **Яўген Кулік** патлумачыў фэномэн гэтай групы беларускіх нацыяналістаў:

«Мы займаліся самаадукацыяй і самавяхаваньнем. Мы трохі больш за іншых ведалі гісторыю, гісторыю ў шырокім сэнсе і гісторыю мастацтва. Фактычна гэта была ў асноўным культурніцкая работа, але мы абсалютна не цураліся праяваў грамадзкай працы. У нас не было ні статуту, ні нейкіх праграмных дакумэнтаў, гэта я ўжо потым стаў старшынём Культурніцкай камісіі БНФ, і тое, відаць, з прычыны свайго аўтарытэту, з-за таго, што мяне будуць слухацца. У грамадзкім пляне ўсё пачыналася з Купальля, з падпольных Купальляў, і гэта якраз прыпадала на самыя чорныя гады: 1973, 1974, 1976. Так, падчас сьвяткаваньня Купальля ў Заслаўі па ваколіцах хадзілі міліцыянты з аўчаркамі і стаялі пажарныя машыны, было вельмі вусьцішна».

Канцэптуальнымі выставамі на паддашку адзначылі юбілеі Казімера Малевіча, Міколы Гусоўскага, Вацлава Ластоўскага, Язэпа Драздовіча. Мастакоў абвінавачвалі ў нацыяналізьме, спрабавалі прымусіць здымаць тых творы, дзе быў герб Пагоня ці бел-чырвона-белы сыяг. Беспасьпяхова.

А да тысячагодзьдзя Беларусі, якое ў 1980 годзе з ідэі Міколы Ермаловіча адзначалі на паддашку, Яўген Кулік

падрыхтаваў паштоўку з Пагоняй. Паштоўка праз Польшчу патрапіла ў Лёндан, дзе і была выдадзеная беларускай эміграцыяй. Грымнуў скандал, пачаліся допыты, звальненні з працы. Тым ня меней патрыятычная інтэлігенцыя працягвала культурна-асветніцкую справу.

А калі пры канцы 1980-х Яўген Кулік атрымаў новую майстэрню на вуліцы Танкавай, таксама на паддашку, дык там збіралася ўжо ня толькі культурніцкая, а і палітычная апазыцыя.

Дысыдэнцкі клуб на менскай вуліцы імя Дзімітрова

Менск, вуліца Дзімітрова, 3

На гэтым месцы знаходзіўся будынак былой сынагогі, які з 1977 па 2001 год цалкам займалі мастацкія майстэрні. Гэта быў асяродак творчай інтэлігенцыі – архітэктараў нацыянальнага адраджэння канца XX стагоддзя.

Пасля Другой усясьветнай вайны будынак канца XIX стагоддзя, які належаў габрэйскай грамадзе, аддалі мастакам пад майстэрні.

Пры канцы 1970-х, калі для іх быў пабудаваны дом на вуліцы Сурганава, мэтры выяўленчага мастацтва туды і пераехалі. А іхнія былыя майстэрні пачалі абжываць маладзейшыя – Аляксей Марачкін, Віктар Маркавец, Алесь Шатэрнік, Мікола Назарчук, Уладзімер Сулкоўскі. Яны і праставілі гэты дом.

Прасторная й сьветлая майстэрня, у якой працавалі Марачкін і Маркавец, стала своеасаблівым дысыдэнцкім клубам, дзе адбываліся неафіцыйныя выставы й канфэрэнцыі. Там мастакі разгортвалі экспазыцыі да юбіляў Міколы Гусоўскага, Язэпа Драздовіча, Аляізы Пашкевічанкі (Цёткі). Упершыню там адбылася прэзэнтацыя апальнага мастака, нонканфарміста Тодара Кошшы. Там дыскутавалася беларускасьць Казімера Малевіча. Там абмяркоўвалі ідэю стварэння Беларускага Народнага Фронту, а пасля і рыхтавалі аздабленьне

мітынгаў і шэсьцяў БНФ.

У дом на Дзімітрова прыходзілі мастакі Яўген Кулік, Пётра Драчоў, мастацтвазнаўцы Міхась Раманюк і Зянон Пазьняк, пісьменьнікі Васіль Быкаў, Уладзімер Караткевіч, Алесь Разанаў, Рыгор Барадулін, гісторыкі Мікола Ермаловіч і Міхась Чарняўскі, філэзаф Уладзімер Конан. Панавала атмасфэра нонканфармізму і дысьдэнцтва, — успамінае **Аляксей Марачкін**:

«Я памятаю, як заходзіў да нас Уладзімер Караткевіч. Заўсёды прындыповы Яўген Кулік, глядзячы на працы Алеся Шатэрніка, крыгькаваў, што ён яшчэ не дарос да таго, каб паставіць помнік Рагнедзе ў Заслаўі, што трэба дарасьці і ўсвядоміць, што ты робіш. Слухаў гэта Караткевіч, а пасля кажа: „Хлопцы, мы ўсё чакаем, ці дарасьцем мы, ці не, а тым часам нейкі прыблуда прыедзе з далёкіх краёў, не зьвязаных зь Беларусьсю, і тут жа нам паставіць свой помнік, а мы будзем пляскаць у ладкі».

Натуральна, ля дысьдэнцкага дому рэгулярна пасьвіліся міліцыянты й невядомыя людзі ў цывільным. Але да затрыманьняў не даходзіла. Калі пры канцы 1990-х гадоў пачалі руйнаваць стары Менск, сярод першых кандыдатураў на знос быў асяродак вольных творцаў — дом на Дзімітрова. Тады, — кажа **Віктар Маркавец**, — мастакі прапанавалі вярнуць яго габрэйскай грамадзе і такім чынам захаваць для гісторыі:

«Але, на жаль, нам, як і нікому, гэта не ўдалося. На знак разьвітаньня ў гэтай майстэрні, ужо ў пустым, закінутым будынку мы з Алесем Разанавым наладзілі

нашую апошнюю выставу». Гэта было 25 сакавіка 2000 году.
У наступным годзе будынак, у якім сфармаваўся касцяк
будучай мастакоўскай суполкі «Пагоня», зьнеслі.

Першы рок-канцэрт пад адкрытым небам

Менск, Траецкая набярэжная, 4

22 красавіка 1984 году каля гэтага удынку адбыўся канцэрт гурту «Мроя» – першы беларускі рок-канцэрт пад адкрытым небам. Канцэрт запачаткаваў удзел беларускіх музыкаў у нацыянальна-культурным і дэмакратычным адраджэньні краіны.

Траецкае прадмесьце літаральна ад першага дня яго адбудовы аблюбовала для сваіх збораў гэтак званая нефармальная моладзь – ад культурніцка-палітычных аб'яднаньняў «Майстроўня» і «Талака» да гіпі й панкаў. У стылізаванай пад сярэднявечча «Карчме» за кубачкам кавы дыскутавалі і пра будучыню Беларусі, і пра заходнюю рок-музыку.

А 22 красавіка 1984 году тут адбылася падзея, якая ўвайшла ў гісторыю як айчыннай музыкі, гэтак і нацыянальна-вызвольнага руху.

У той дзень на набярэжнай Сьвіслачы нефармальныя мастакі ладзілі сваю выставу пад адкрытым небам. Былі расстаўленыя карціны й мальбэрты, а на ганку крамы «Вянок» выступаў гурт «Мроя», заснаваны ў 1981 годзе ў Менскай мастацкай вучэльні. У яго складзе былі Алег Дземідовіч, Лявон Вольскі, Уладзя Давыдоўскі, Юрась Ляўкоў. Успамінае **Лявон Вольскі**:

«Публіка досыць культурная была. Усім было цікава,

што гэта за зьява такая – цэлая праграма па-беларуску? Былі мастакі, людзі, блізкія да мастацтва, нейкія, як пазьней казалі, нефармалы. У Траецкім у карчме збіраліся гіпі, панкі. Яны адразу выбеглі паглядзець: што адбываецца, што гэта за рок-гурт грае? Пасьля доўга-доўга нас віншавалі. Мы не былі ні гіпі, ні панкі, але недзе блізка каля іх. Для таго часу мы выглядалі досыць сьмела. У мяне былі вельмі доўгія валасы. Уладзя Давыдоўскі, хаця і пастрыгся перад войскам, але валасы былі цалкам пафарбаваныя ў чорны колер. Алезіс (Алег Дземідовіч – В.Р.) таксама быў пафарбаваны, толькі ў жоўты колер. Гэта было вельмі сьмела, бо тады ўсіх стрыглі, а фарбавацца і наагул было не прынята».

Празь нейкія пару месяцаў музыкі пайшлі ў войска. А затым зноў зьядналіся. Папулярнасьць «Мроі» ў моладзі была вялікая. Музыкі давалі шмат канцэртаў. У 1989 годзе запісалі на ўсесаюзнай фірме «Мелодия» кружэлку «Дваццаць восьмая зорка». У пару гэтак званай перабудовы «Мроя» становіцца культавым гуртом, адным са знакаў імкненьня беларускае моладзі да свабоды.

У 1994 годзе ўдзельнікі «Мроі» мяняюць назоў на N.R.M. («Незалежная Рэспубліка Мроя»). Мяняецца і музычны стыль, але застаецца нязьменнай пазыцыя музыкаў. Яны выступаюць ня толькі ў клубах ці на канцэртных пляцоўках, але і на апазыцыйных маніфэстацыях. Як і на сваім першым выступе пад адкрытым небам «Мроя», гэтак і сёньня N.R.M. грае музыку свабоды.

Моладзь супраць чыгуннай бабы

Менск, вуліца Інтэнацыянальная, 28. Гатэль "Эўропа"

Насупраць гэтага будынку 13 чэрвеня 1984 году адбылася першая ў найноўшай гісторыі Беларусі акцыя пратэсту. 13 маладых людзей пікетавалі руйнаваньне помніку гісторыі й культуры – будынку Менскага гарадскога тэатру (гатэлю Поляка), у якім у 1852 годзе была пастаўленая першая беларуская опэра «Ідылія» («Сялянка») С.Манюшкі ды К.Крыжаноўскага на лібрэта В.Дуніна-Марцінкевіча. Усіх удзельнікаў пікету затрымалі.

У той момант, калі сьцены гістарычнага будынку зарыпелі-застагналі пад моцнымі ўдарамі чыгуннай бабы, менскія студэнты, сябры Беларускай сьпеўна-драматычнай Майстроўні зьбіраліся ў Палацы прафсаюзаў на свае традыцыйныя сьпеўкі ды лекцыі. Нічым не матываванае зьнішчэньне будынку, які прастаяў у самым цэнтры гораду 200 гадоў, азначала для іх культурна-гістарычную катастрофу. І яны пайшлі на адчайны, неверагодны для Беларусі таго часу ўчынак, апошняе, што можна было зрабіць.

Успамінае мовазнаўца, тады студэнт-філэляг **Зьміцер Саўка**:

«Мы перайшлі на сходкі, што цяпер насупраць гатэлю «Эўропа», і працягвалі скандаваць «Руйнуецца помнік гісторыі». Хвілінаў, можа, дзесяць мы голасна выказвалі сваё незадавальненьне. А затым да нас пад'ехаў міліцэйскі

«казёл», зь якога выйшлі міліцыянты й пачалі выцягваць з нашай купкі па адным, па два чалавекі. Першага схопілі ці не Вінцука Вячорку і павалаклі ў аўтамабіль. Потым узяліся за іншых хлопцаў, дзяўчат пагрузілі апошнімі. Нас даставілі ў Цэнтральнае аддзяленне міліцыі».

Увечары таго ж дня невядомыя асобы расьпісалі патрыятычнымі лёзунгамі будынкі раённага камітэту камсамолу і КДБ Савецкага раёну Менску. Адзін з галоўных лёзунгаў: «Хай жыве Беларусь!» Бліжэй да ночы затрыманых пачалі выпускаць зь міліцыі. А затым пайшлі лісты ў рэктараты навучальных установаў. Пачаліся разьбіральніцтвы, усім пагражала адлічэньне, але на радыкальныя захады супраць студэнтаў кіраўнікі ВНУ не пайшлі. Пратэстоўцы надалей засталіся пад пільным вокам КДБ. Тым першым досьведам палітычнага пратэсту яны ганарацца. Ён, як кажа мастак, тады студэнт архітэктуры **Артур Клінаў**, загартаваў маладых людзей:

«Той досьвед мяне зрабіў больш адкрытым для рэвалюцыі. Пасьля першага выпрабаваньня я быў больш гатовы да рэвалюцыйных зьменаў. Зрабіць наступны крок ужо было ня так страшна. І па сёньня я адчуваю гонар, што ўзяў удзел у той акцыі».

Маладыя людзі, выйшаўшы на вуліцу з сваім шчырым абурэньнем, не ўсьведамлялі, што гэта была першая публічная акцыя пратэсту ў пасляваеннай гісторыі краіны, якая засьведчыла, што моладзевы нацыянальны рух перайшоў ад культураліччых акцыяў да адкрытай формы пратэсту.

Вось імёны ўдзельнікаў першага адкрытага палітычнага пратэсту ў найноўшай гісторыі Беларусі: Ларыса Сімаковіч, Вінцук Вячорка, Віялета Ефіменка, Алена Клімовіч, Артур Клінаў, Алесь Костка, Наталя Лазоўская, Юлія Лыскова, Марына Лычкоўская, Васіль Матусевіч, Ігар Міклашэвіч, Зьміцер Саўка.

Антысавецкая «Група Незалежнасьць»

Менск, 2-гі завулак Багратыёна. Цэнтральны цеплавы пункт

У гэтым будынку ў 1984–1985 гадох падпольна зьбіралася антысавецкая нацыяналістычная «Група Незалежнасьць», якая распрацоўвала пляны змаганьня за незалежнасьць Беларусі і вызваленьня яе ад бальшавізму.

Такіх невялікіх будак, у якіх месцяцца пункты менскіх цеплавых сетак, у сталіцы нямала. Але адна зь іх, што стаіць на 2-м завулку Багратыёна, мае падставы, каб застацца ў гісторыі.

Падпольная «Група Незалежнасьць» (першы назоў — «Беларуская талеранцыйная грамада») з зась-цярогі перад сачэньнем КДБ вяла працу ў строгай канспірацыі. Яўген Івашкевіч, будучы студэнтам, працаваў яшчэ наглядчыкам на цепласетках і меў ключы ад гэтай будкі. Так група яго сяброў атрымала канспірацыйнае памяшканьне з бойлерам для нагрэву вады, парай-тройкай імправізаваных крэслаў, нечым нахштальт стала. Група падпольшчыкаў — Алесь Бяляцкі, Вінцук Вячорка, Сяргей Дубавец, Віктар і Яўген Івашкевічы, Гэнік Лойка, Алесь Костка, Сяржук Сокалаў-Воюш, Алесь Суша, пэўны час Генадзь Сагановіч — у 1984–1985 гадох зьбіралася пры цьмяным асьвятленьні менавіта ў такім інтэр’еры (скарыстоўвалі таксама іншыя памяшканьні, а ў цёплую пару выяжджалі з гораду).

У першай палове 1980-х гадоў па ўсёй Беларусі пачалі

ўзьнікаць і пашырацца нефармальныя моладзевыя гурткі – прысьвечаныя рок-музыцы, сьпевам, турызму. На думку Вінцука Вячоркі, Алесь Сушы, Віктара Івашкевіча, Сяргея Дубаўца, прадстаўнікі «Незалежнасьці» павінны былі быць у кожнай з моладзевых групавак. Успамінае **Вінцук Вячорка**:

«Гэтыя суполкі трэба было, што называецца, апладняць палітычнай пазыцыяй. У нас да таго часу ўжо была сфармаваная палітычная плятформа, якая прадугледжвала змаганьне за незалежнасьць Беларусі і вызваленьне яе ад бальшавізму». Назоў «Групы Незалежнасьць» ужо быў вынесены ў тытул шэрагу самвыдавецкіх бюлетэняў. Прыкладам, бюлетэню «Бурачок» / «Вітажэнец». Менавіта ў той будцы плянавалася тэматыка падпольных выданьняў, а некаторыя зь іх нават аддрукоўваліся там. Кансьпірацыя й дысцыпліна былі жорсткія, і тым ня меней часам міліцыя трапляла на іх сьлед, – кажа **Яўген Івашкевіч**:

«Калі мяне затрымалі, распаўсюд быў інспіраваны мною, без узгадненьня з астатнімі сябрамі групойкі. Гэта значыць, я разносіў часопіс з парушэньнем дысцыпліны. А так усё рассыталася па пошце. Падчас разносу мяне і затрымалі. На вуліцы мяне спыніў патруль міліцыі і адвёз у пастарунак. Як мяне вылічылі, па якой наводцы, дагэтуль я ня ведаю. Пасьля мяне адвезьлі дадому, спадзеючыся, што я ім вынесу друкавальную машынку і астатак часопісу. Я ім ня вынес, а ноччу давялося ўсё гэта зьнішчыць. Было паведамленьне ў інстыгут. Дэкан правёў са мной размову.

Так што для мяне сур'ёзных наступстваў ні на працы, ні ў інстытуце не было».

«Група Незалежнасьць» стала палітычным хрыбтом і апірышчам аб'яднаньня «Талака» і пазьней Канфэдэрацыі беларускіх суполак. Рашэньне «Незалежнасьці» стала ключавым для ператварэньня Канфэдэрацыі ў фактычна інфраструктуру Беларускага Народнага Фронту «Адраджэньне».

«Талака» на Нямізе

Менск, станцыя мэтро «Няміга»

Увосень 1985 году ў часе археалагічных раскопак на месцы станцыі мэтро «Няміга» пачало фармавацца моладзевая гістарычна-культурная згуртаваньне «Талака» — самая вялікая і ўплывовая ў савецкую эпоху неформальная дэмакратычная арганізацыя.

«Талака» пачыналася як клуб аховы гістарычнай і культурнай спадчыны. Фактычна яна стала пераемніцай Беларускай сьпеўна-драматычнай Майстроўні. Былыя майстроўцы ды іхныя маладзейшыя аднадумцы шчасьліва знайшліся ў часе сумесных вечарынаў (прыкладам, у менскім ЖЭСе № 85 на вуліцы Бяды, дзе на вечарыне памяці Караткевіча ў 1985 годзе абвясцілі пра стварэньне клубу імя пісьменьніка), вывучэньня беларускай мовы на прыватных кватэрах (у прыватнасьці, у кватэры Віктара Івашкевіча, дзе мову выкладаў Вінцук Вячорка) і асабліва на розных талоках, адбудоўваючы гістарычныя помнікі.

Першай такой талакой стаў удзел у археалагічных раскопках на месцы будучай станцыі мэтро «Няміга», што вяліся пад кіраўніцтвам Зянона Пазьняка. Маладыя нацыяналісты адгукнуліся на заклік у газэце «Вячэрні Мінск» стаць валянтэрамі. У часе раскопак і вырашылі аб'яднацца. Праз гады адзін зь лідэраў «Талакі» **Сяргей Вітушка** ўспамінае:

«Увесь горад быў наш. Мы зьбіраліся штодзень чатыры

і нават больш гадоў. Цяжка назваць куточак, дзе мы б не былі. І ў кожным куточку рабілася нейкая беларуская гісторыя. Мы гаварылі па-беларуску, мы рабілі беларускую працу. Мы жылі беларускім жыццём. Сёння я магу прывесці вас у Траецкае прадмесце і паказаць той брук, які мы ўкладалі восеньню 1985 году. Пасля працы заставаліся ды ішлі ў карчомку папіць кавы. За размовамі ўмацоўвалася наша еднасць. Слоўца «суботнік» надта муляла ў роце. І, здаецца, Гэнік Лойка прапанаваў слова «талака», і яно прыжылося».

Чынны ўдзел узялі талакоўцы ў стварэнні музэю драўлянага дойлідства ў Строчыцах. Ля вытокаў «Талакі» былі Сяргей Вітушка, Вінцук Вячорка, Віктар Івашкевіч, Алесь Суша. Клуб аб'ядноўваў каля 60 чалавек, але на яго паседжанні і асабліва мерапрыемствы прыходзіла значна болей людзей.

Талакоўцы працягвалі традыцыі сваіх папярэднікаў з Майстроўні, ладзячы фальклёрныя свята і клапацліва адраджаючы абрады, рытуалы, песні. Пачалася адкрытая палітызацыя нацыянальна-культурніцкай дзейнасці. На першым публічным мітынг, арганізаваным «Талакой» ў абарону Верхняга гораду на пл. Волі ў 1988 годзе, гучалі абвінавачанні ў бок камуністычных уладаў, рэфрэнам праходзіла ідэя нацыянальнага адраджэння. Сярод палітызаваных акцыяў – сумеснае з латыскай моладзью воднае ралі па Дзевіне супраць будаўніцтва Даўгаўпілскай ГЭС, вандроўка па Прышыці супраць бяздумнай мэліярацыі, «пацыфісцкі» паход на Лідчыну супраць савецкай атамнай

зброі, разьмешчанай у Беларусі. Натуральна, «Талака» мела дачыненне да самвыдавецтва. У 1986–1987 гадох талакоўцы – сябры «Групы Незалежнасьць» выдавалі машынапісны часопіс «Бурачок».

З прыкладу «Талакі» паўставалі падобныя арганізацыі ў іншых гарадох Беларусі. «Талака» ініцыявала стварэньне Канфэдэрацыі беларускіх суполак у 1987 годзе. Яна спрычынілася да арганізацыі Беларускага Народнага Фронту «Адраджэньне».

Гуканьне вясны ў Траецкім прадмесьці

Менск, Траецкая набярэжная

На гэтым месцы 20 красавіка 1986 году было жорстка разагнанае моладзеве фальклёрнае свята «Гуканьне вясны». Удзельнікі савецка-аўганскай вайны, якімі кіравалі з ЦК ЛКСМБ і Менскага гаркаму КПБ, жорстка зьбівалі школьнікаў за беларускую мову і беларускія песні.

У сярэдзіне 1980-х гадоў нарастае моладзевы рух за адраджэньне беларускай культуры. Узмацняецца і супрацьдзеянне яму з боку камуністычных уладаў. Дзеля гэтага ўжываецца сіла, КДБ арганізуе правакацыі.

20 красавіка 1986 году ў Траецкім прадмесьці Менску Саюз мастакоў ладзіў традыцыйную Выставу аднаго дня. У яе рамках навучэнцы Рэспубліканскай школы-інтэрнату музыкі й выяўленчага мастацтва імя Ахрэмчыка вырашылі правесці «Гуканьне вясны». Больш за месяц з энтузіязмам падлеткі рыхтаваліся да свята, малявалі значкі, рабілі з паперы птушак, развучвалі народныя песні. Натуральна, разам зь дзецьмі ў Траецкім прадмесьці былі іхныя настаўнікі. На беразе Сьвіслачы вучні расставілі на мальбэртах свае творы. Гэта была іхная першая публічная выстава. А затым пачалі вадзіць карагоды і сьпяваць. І тут, успамінае ўдзельнік таго свята **Дзяніс Раманюк**,

«...зь некалькіх кропак, утварыўшы кола, зьявіліся маладыя хлопцы, адназначна старэйшыя за нас, сталі

адбіраць гэтых папяровых птушак, рваць іх, разганяць карагод. А старэйшых з нас нават біць па тварах. І калі дзяўчаткі ўступаліся, іх таксама па-хамску адштурхоўвалі. Усё гэта адназначна было сплянавана. Доказам таму — літаральна празь некалькі хвілінаў, як гэты разгон адбыўся, зьявіліся людзі ў цывільным, якія тут жа пачалі задаваць пытаньні. Побач бегалі гэтыя воіны-«аўганцы» і крычалі, што мы нацыяналісты».

Падзея атрымала розгалас у прэсе, выклікала абурэньне інтэлігенцыі. Тады ж і стала вядома, што разгон сьвята і зьбіцьцё падлеткаў арганізавалі ЦК ЛКСМБ і Менскі гаркам КПБ. Некалькі дзясяткаў гэтак званых воінаў-інтэрнацыялістаў, якія толькі што вярнуліся з савецка-аўганскай вайны, нацкавалі на моладзь, сказаўшы ім, што ў Траецкім зьбіраюцца беларускія нэанацысты, каб адзначыць дзень нараджэньня Гітлера. Пра гэта «аўганцы» пазьней самі распавялі пэдагогам школы.

Сьведчыць мастак, пэдагог **Рыгор Сігніца**, які быў тады разам зь дзецьмі:

«Пасьля некаторыя з гэтых хлопцаў прыходзілі да нашых вучняў, прасілі прабачэньня. Яны ў прынцыпе зразумелі, што адбылася элемэнтарная «падстава». Натуральна, што нашая заява ў міліцыю ніякага працягу не атрымала».

Беларускіх дзяцей білі за тое, што яны гаварылі й сьпявалі па-беларуску. А міліцыянты спакойна назіралі за апэрацыяй, распрацаванай КДБ.